

провокації, що їх вони вживали, аби піймати в свої сіті Полковника, вказує на складність гри. Та гра вимагала рафінованості і часу. Вона бо тривала коло восьми років, поки могла дати наслідки, потрібні Советам. Але навіть знищивши Голову ПУН, Совети не зуміли знищити самої організації, і це вони відчували під час Другої світової війни, коли націоналісти розгорнули свою діяльність як політичну, так і військову. Тож можна ставити під знак запити, чи справді Совети досягнули основну свою ціль, яку ставили собі щодо ОУН?”

Москва боялася українського націоналізму і його провідника Є. Коновальця. У боротьбі проти українського національного руху їй треба було не лише не допустити виникнення і поширення мережі ОУН у підрадянській Україні, але й знищити ідею самостійної Української держави взагалі. І не лише на випадок війни, але й тому, що в незалежницькому духові Москва бачила основну загрозу своєму пануванню в Україні.

МИКОЛА ПОСІВНИЧ

СТАНОВЛЕННЯ СТЕПАНА БАНДЕРИ ЯК КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА ОУН

В українському націоналістичному русі ХХ століття яскраво виділяється постать Степана Бандери, з ім'ям якого асоціюється весь національно-визвольний рух. Окупанти охрестили всіх учасників цієї боротьби за прізвиськом Провідника ОУН бандерівцями. Сам же Бандера став символом безкомпромісної революційної боротьби. Його патріотизм і вірність національним ідеалам та революційним методам боротьби сьогодні не викликають ніяких сумнівів, як і його мужність перед обличчям смерті, що була найвищим виявом героїзму і незламності. Особі цього діяча присвячено багато праць¹, але зробити належний аналіз його діяльності та визначити його місце в історії українська історична наука ще не спромоглася. Сучасним дослідникам належить дати ґрунтовну оцінку Степанові Бандері як людині, видатному теоретикові, творцю й інтерпретатору націоналістичної ідеології, талановитому організаторові й лідеру ОУН 1930–1950 рр., політикові-стратегу й полемісту. Тому логічним буде висвітлити 1932–1934 рр. з життя Степана Бандери – один із трьох періодів, коли під його керівництвом діяльність ОУН досягла свого апогею.

Життєвий шлях майбутнього Провідника був типовим для більшості представників національно свідомої молоді Західної України. Народився Степан Бандера 1 січня 1909 року в селі Старий Угринів у сім'ї греко-католицького священника. Дитячі роки пройшли під впливом національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та діяльності УВО. Так, почувши розповідь про героїзм члена УВО Ольги Басараб, яка загинула під час тортур у польській тюрмі у Львові, 14-річний Степан Бандера

¹ Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк, 1961; Московські вбивці Бандери перед судом / За ред. Д. Чайковського. – Дрогобич, 1992; Народознавчі зошити. Присвячується 90-річчю з дня народження Провідника ОУН Степана Бандери. – Інститут народознавства Національної академії наук України. – 1999. – Ч. 1; Кук В. Степан Бандера (1909–1999). – Івано-Франківськ, 1999; Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Львів, 1996. – Ч. 1; Воля і Батьківщина. Спеціальний випуск до 90-х роковин народження Степана Бандери. – 1999. – Ч. 1 (14/30); Гаврилів І. Степан Бандера на чолі Крайової Екзекутиви ОУН // Дрогобицький краєзнавчий збірник / За ред. К. Кондратюка. – Дрогобич, 2002. – Спецвипуск. – С. 232-241; Сватко Я. Місія Бандери. – Львів, 2002.
Докладніший список джерел і літератури про Бандеру див.: Дем'ян Г. Степан Бандера, його життя і діяльність (Вибрані матеріали до бібліографії) // Народознавчі зошити. – Інститут народознавства Національної академії наук України. – 1999. – Ч. 1. – С. 104-111.

почав проводити над собою такі самі тортури, які застосовувала польська поліція щодо Басараб. Свій вчинок він пояснював бажанням перевірити свою витривалість і силу волі та підготувати себе до майбутньої боротьби². Через важку хворобу (ревматизм колінних суглобів) його протягом двох років не приймали до Пласту. Бували моменти, що він зовсім не міг ходити. І лише завдяки надзвичайним зусиллям над собою хлопець переміг біль і здав необхідні для вступу фізичні вправи. 1 жовтня 1922 р. Бандеру зарахували до гуртка “Вовк” 5-го пластового куреня ім. кн. Ярослава Осмомисла у Стрию³. Здаючи 26.02.1923 р. пластовий іспит, у графі навпроти ощадливості юнак зробив запис: “Заощаджені гроші купив собі пластовий однострій та мандоліну”⁴.

У 1919–1927 рр. Степан Бандера навчався у Стрийській гімназії, а в 1928–34 рр. – на агрономічному відділі Львівської політехніки⁵. Поряд із навчанням Бандера вів активну громадсько-політичну діяльність, зокрема був членом 2-го куреня старших пластунів Загін “Червона Калина”, товариств “Просвіта”, “Луг”, “Основа”, “Сокіл”, “Сільський господар” та інших⁵. Про ці роки свого життя Степан Бандера писав: “Найбільше часу й енергії я вкладав у своєму студентському періоді в революційну, національно-визвольну діяльність. Вона поклонила мене щораз більше, відсуваючи на другий план навіть завершення студій... До моїх спортивних занять належали біги, плавання, лещетарство, кошиківка і передусім мандрівництво. У вільний час я залюбки грав у шахи, крім того співав у хорі та грав на гітарі і мандоліні. Не курих і не пив алкоголю”⁶.

Світогляд Степана Бандери, як і всієї західноукраїнської молоді, формувалася під впливом націоналістичних ідей, які пропагував “Літературно-науковий вісник”. Як спротив польській окупаційній політиці на Західній Україні масово виникають молодіжні націоналістичні організації – Група української державницької молоді (ГУДМ) на чолі зі Степаном Охримовичем, Юліаном Вассияном, Іваном Габрусевичем, Богданом Кравцівим та Організація вищих класів українських гімназій

(ОВКУГ). У Стрию її очолювали Степан Бандера, Олекса Гасин, Степан Новицький та Осип Карачевський⁷. У 1926 р. ці організації об’єдналися у Союз української націоналістичної молоді (СУНМ).

1928 р. Степана Бандеру прийняли до лав Української Військової Організації (УВО), де він був зачислений до розвідувального відділу, а згодом переведений у референтуру пропаганди. Юний Бандера займався поширенням націоналістичних ідей, розповсюдженням підпільних видань та підтриманням зв’язку, проводив організаційно-вишкільну роботу, бойкотування польських товариств тощо. За це в Калусі у грудні 1928 р. був заарештований польською поліцією⁸. У 1928–1930 рр. С. Бандера був одним із дописувачів щомісячного гумористичного журналу “Гордість нації”, який редагував Данило Чайковський-“Мормон”. Свої сатиричні статті Бандера підписував літературним псевдонімом “Матвій Гордон”⁹.

Розростання націоналістичного руху та його неорганізованість спонукали розрізнені структури до об’єднання. Тому цілком логічним і закономірним стало виникнення 2 лютого 1929 р. Організації Українських Націоналістів. Своєї головної мети – незалежності України – ОУН збиралася досягти за допомогою національної революції, тобто шляхом збройного повстання проти польських і радянських окупантів¹⁰. ОУН відкидала легальні й еволюційні методи боротьби з Польщею, бо за допомогою цієї тактики українським політичним партіям і громадським організаціям не вдалося добитися навіть автономії, не кажучи вже про незалежність України. Тому було вирішено застосовувати радикальніші методи¹¹.

До прийняття в ОУН Степана Бандеру рекомендував його давній друг Степан Охримович. Ось як характеризує Бандеру цього періоду відомий історик і діяч ОУН Лев Шанковський: “Незабутнього друга Степана я знав від найменших літ. Я пам’ятаю добре Степана з його гімназійних літ, а потім, як студента й завзятого націоналіста. Зустрічав його в сл. пам. Степана Охримовича, мого кузена, сусіда і приятеля, який часто мені говорив: “З цього Степанка будуть ще люди!”. Зустрічав його в сл. пам. Олекси Гасина в Конюхові і пам’ятаю добре дискусії з цим повним внутрішнього горіння українським націоналістом молодшої генерації, який уже на заранні своїх молодих літ, свого юнацтва, яке посвятив всеціло

⁷ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич, 1994. – С. 58-59.

⁸ Бандера С. Мої життєписні дані... – С. 7-9.

⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С. 125.

¹⁰ Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. – 1929. – № 3-4. – С. 133.

¹¹ Державний архів Львівської області (далі –ДАЛО). – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 4.

² Кульчицький І. Замолоду готувався до найважчих випробувань // Воля і Батьківщина. – 1999. – Чис. 1 (14/30). – С. 111-112.

³ Бандера С. Мої життєписні дані // Воля і Батьківщина. – 1999. – Чис. 1 (14/30). – С. 7; Круковський О. Архівні джерела про Степана Бандеру – пластуна // Там само. – С. 78-79.

⁴ Круковський О. Архівні джерела про Степана Бандеру – пластуна // Воля і Батьківщина. – 1999. – Чис. 1 (14/30). – С. 78.

⁵ Цікавий спогад про Бандеру-студента в побуті та під час навчання дивись: Мельник Г. Степан Бандера (Причинки до характеристики особи) // Макар В. Спомини і роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 3. – С. 117-133.

⁶ Бандера С. Мої життєписні дані... С. 5-7.

⁷ Там само. – С. 7-8.

справі, проявив оці риси характеру, що видвигнули його на пост провідника українського націоналізму. Так наші дороги дуже часто сходилися із сл. пам. Степаном Бандерою, сином незабутнього о. Андрія – оцього революціонера в рясі, який своєму Синові передав всю свою палку любов до українського народу та до справи його визволення”¹².

Спочатку С. Бандеру призначили відповідальним за загальноорганізаційний стан ОУН у Калуському повіті та роботу студентських осередків. Одночасно він був задіяний у референтурі пропаганди. У 1930 р. очолював відділ розповсюдження підпільних видань на західноукраїнських землях і технічно-видавничий відділ. 1931 р. у відання С. Бандери передали відділ постачання підпільних видань з-за кордону. Того ж року С. Бандера був призначений референтом пропаганди в Крайовій ексекутиві ОУН, яку на той час очолював С. Охримович, а 1932 р. – заступником крайового провідника (далі – КП) ОУН. За цей період Бандеру п’ять разів арештували: 1) 14.11.1930 р. – заарештований разом із батьком за антипольську пропаганду; 2) влітку 1931 р. – затриманий на декілька днів у с. Войнилів біля Калуша за спробу переходу польсько-чеського кордону; 3) 1931 р. – просидів три місяці у слідчій тюрмі у зв’язку із замахом на комісара бригади політичної поліції у Львові Е. Чеховського; 4) 10.03.1932 р. – затриманий у м. Тешин; 5) 2.06.1933 р. – заарештований у м. Тчев під час поїздки зі Львова до Данцига¹³.

У 1931 – 1934 рр. спеціальним зв’язковим, який керував усіма кур’єрами між КЕ ОУН на ЗУЗ (західноукраїнські землі) та закордонним Проводом, був Ярослав Рак-“Мортек”. Він розробляв маршрути переправлення нелегальної літератури через кордони Литви, Чехо-Словаччини, Румунії та міста Данцига¹⁴. Для провідних діячів ОУН Микола Климишин виробив посвідчення членів польського туристичного товариства, що давали право вільно перетинати польсько-чеський кордон. Ці документи давали змогу провідним членам КЕ ОУН з 1932 р. безперешкодно приїздити на наради ПУНУ¹⁵. Одними з перших такі посвідчення отримали Степан Бандера та Ярослав Рак, які дуже тісно співпрацювали.

Набагато важче відбувалося транспортування “Сурми” у Галичину, що супроводжувалося постійним ризиком потрапити до рук чеської,

польської чи румунської поліції. Щоб зберегти в таємниці місце друкування, із Каунаса почергово висилали поштові пакунки до кількох пунктів за кордоном, зокрема до Данцига, Берліна й Праги. З Данцига часопис переправляли в Галичину, а з Берліна й Праги пересилали до Тешина і далі, на Закарпаття. Було розроблено три маршрути доставки “Сурми” із Чехо-Словаччини до Львова. Перший пролягав через Студене, Лавочне, Стрий; другий – через Воронянку; третій проходив через Карпати¹⁶. Однак перший напрямок поліція дуже швидко заблокувала, перехопивши майже всі транспорти літератури, які у 1931 р. організував Богдан Кордюк¹⁷. Із Праги на Закарпаття “Сурму” висилали більшими пакунками на адреси членів ОУН, які приносили їх до кордону і там закопували в умовлених місцях. Через деякий час приходили зв’язкові з Польщі і забирали передачі. Ще один перехід існував у найвіддаленішій частині Горган через Чорноріцький верх. Туди можна було дістатися шляхом з Осмолоди до Дарова по під гору Грофу, далі через гору Попадю¹⁸. Протягом 1931–34 рр. Микола Климишин та Ярослав Карпинець-“Циган” займалися переправкою нелегальної літератури з міст Тешин і Бельско. Ці пункти переправки було організовано за наказом Степана Бандери¹⁹. За його ж розпорядженням Я. Карпинець-“Циган” організував хімічну лабораторію в Кракові, отримавши на це у 1932 р. 150 злотих особисто від С. Бандери²⁰.

Щоб зменшити ризик перехоплення літератури і пришвидшити її прибуття до пунктів призначення, Крайова ексекутива прийняла рішення організувати підпільні видавництва на місцях. Наприкінці 1930 р. у селі Завадів Стрийського повіту було створено ще одну підпільну друкарню, яка згодом була перенесена в село Монастирець. Матриці виготовляли в одній із львівських друкарень під наглядом членів редакційної колегії на чолі з Я. Старухом, а потім перевозили до кривки. За видання матеріалів відповідав О. Гасин-“Лицар”, який співпрацював із референтом пропаганди КЕ ОУН С. Бандерою. Їх зв’язковим був Григорій Мельник, в обов’язки якого входило постачання паперу, фарби, нафти, харчів тощо²¹. Гроші на потреби друкарні й транспортування

¹⁶ ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 142зв; Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 733. – Арк. 1.

¹⁷ Ревера Б. Часопис УВО “Сурма” (1927 – 1934): проблеми видання і розповсюдження // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. – Львів, 2002. – Вип. 9/10. – С. 221.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 64-69, 78.

²⁰ Там само. – С. 79, 83.

²¹ Дем’ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-“Лицар”. – Львів, 2003. – С. 71-73; Мельник Г. Друкарня ОУН на Стрийщині (1930 – 1934 рр.) // Макар В. Спомини і роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 3. – С. 86.

¹² Лист Лева Шанковського до Орача [Ярослава Стецька] від 2.11.1959 р. [Машинопис] Копія зберігається в архіві Центру досліджень визвольного руху у місті Львові (перебуває в стадії формування). – С. 1.

¹³ Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 109, 129; Бандера С. Мої життєписні дані... – С. 9.

¹⁴ Макар В. Спомини і роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 3. – С. 186.

¹⁵ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 78-79.

літератури Г. Мельникові передавав сам Бандера, інколи його заступники Іван Малюца чи Я. Стецько-“Березовський”. З ініціативи Бандери улітку 1931 р. Г. Мельник привіз друкарську машину²². Підпільна друкарня працювала, поки 17 січня 1934 р. її не викрила поліція. Там виготовляли брошури, листівки, відозви, декларації. Листівки приурочувалися здебільшого певним історичним датам, як-от: річниці Листопадового чину, Акту злуки українських земель, смерті бойовиків Біласа і Данилишина, Ярослава Любовича, Гриця Пісецького, Свято могил та ін. Кожну велику акцію – шкільну, саботажну, відплатну тощо – ОУН супроводжувала виданням відозв і звернень. Наклад листівок і брошур коливався від декількох десятків до 100 тисяч. Тільки під час шкільної акції було розповсюджено 98 тисяч листівок “Український народ”, “Українські школярі” і 6 тисяч брошур “У боротьбі за душу української дитини”²³. Інколи за допомогою довірених осіб летючки видавали у державних або приватних друкарнях Львова (“Час”, “Слово”, НТШ, “Вікторія”)²⁴.

22 грудня 1932 р. у Львові поляки стратили бойовиків ОУН Василя Біласа та Дмитра Данилишина. С. Бандера разом із Р. Шухевичем організували пропагандистську акцію: о 6 год., в момент підвищення бойовиків, по всіх українських церквах Львова били дзвони. По всій Галичині референтурою пропаганди були організовані служби Божі за упокій душ страчених бойовиків²⁵. Також на знак протесту ОУН провела по цілій Західній Україні антимонопольну кампанію, спрямовану проти вживання алкогольних і тютюнових виробів. Крайова езекутива розраховувала, що антимонопольні акції завдадуть державному бюджетові великих збитків і принесуть користь українському населенню. Боротьбу з курінням і пияцтвом Організація проводила передусім серед своїх членів, а на громадськість впливала через легальні товариства “Просвіту” й “Відродження”. Кількамісячне утримання від тютюну й алкоголю було масовим явищем, унаслідок чого польська держава зазнала мільйонних збитків²⁶.

Члени ОУН суворо дотримувалися конспірації, дисципліни та військової субординації. Це давало змогу застосовувати найрізноманітніші методи боротьби проти польської окупаційної влади: масові політичні демонстрації, робітничі страйки, бойкот польських товарів та інші. Найдієвішими вважалася збройна та революційна боротьба. З моменту

створення ОУН бойова активність і вправність молодих націоналістів постійно зростали. У середовищі Академічного дому, яке представляли С. Бандера-“Лис”, Степан Ленкавський, Дмитро Мирон-“Орлик”, Я. Стецько-“Карбович”, Я. Старух, Зенон Косак-“Тарнавський”, Михайло Колодзінський-“М. Будзьяк”, Іван Мітрінга-“Сергій Орелюк” та інші, виробили свою тактику. Вона лягла в основу концепції “перманентної [постійної – М. П.] революції”, згідно з якою український народ зможе здобути свободу тільки шляхом збройної боротьби. Тому ОУН повинна підготувати суспільство до всенародного повстання. Для цього потрібно організувати широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби, що має виховати в народі нестримне бажання здолати свого ворога. Морально-психологічна мобілізація мас – перше завдання для ОУН.

Другим напрямом діяльності ОУН було повсякчасне й непохитне протистояння польській окупаційній системі. Кожен метр української землі повинен був горіти під ногами ворога. Це, у свою чергу, мало налаштовувати широкі верстви українського суспільства на боротьбу, гартувати його військовий дух і спонукати до безпосередніх дій. Організація намагалася виховати в учасників революційного руху вольову стійкість, надати добру військову підготовку для успішного проведення повстання проти польської держави²⁷.

Головними напрямками перманентної революції, згідно з концепцією ОУН, мали бути:

- 1) підвищення політичної освіти населення, пропаганда ідеї відновлення УССД – головної мети української революції;
- 2) активізація на українських землях бойових акцій проти польської окупаційної влади;
- 3) розгалуження мережі ОУН, організаційне та політичне її зміцнення;
- 4) поступове підсилювання революційних настроїв народу аж до проривного моменту – повстання²⁸.

Якби Польща розпочала війну проти своїх сусідів, ОУН скористалася б цією ситуацією для створення Української держави та потужної армії. У разі потреби ОУН вступила б у конфлікт і боролась би проти польських окупантів усіма можливими способами. Таку позицію націоналісти виробили в результаті зустрічей членів ОУН із Євгеном Коновальцем, що, згідно з даними польської поліції, відбувались у серпні 1931 р. у Карлсбаді (Чехо-Словаччина). У них брав участь і С. Бандера²⁹. У 1932 р. він був учасником Віденської конференції ОУН, яку з метою

²² Мельник Г. Друкарня ОУН на Стрийщині (1930–1934 рр.)... – С. 86–88.

²³ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 331.

²⁴ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 869. – Арк. 174–176зв.

²⁵ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 844. – Арк. 74–77.

²⁶ Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 188–192.

²⁷ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 138–139.

²⁸ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... – С. 36.

²⁹ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 17зв; Бандера С. Мої життєписні дані... – С. 8.

конспірації провели у Празі. 1933 р. у Данцигу та Берліні Бандера мав декілька зустрічей з Євгеном Коновальцем, під час яких вони обговорювали тактику революційно-визвольної боротьби на ЗУЗ.

Після того як у січні 1933 року, а у червні вже офіційно КП ОУН став Степан Бандера-“Лис” (також користувався псевдами “Степанко”, “Крук”, “Малий”, “Сірий”, “Рих”, “Лісовик”, “Лівик”)³⁰, бойова діяльність Організації зазнала деяких змін. Експропріація державних установ і кас тепер припинилася, а всі бойові акти скеровувалися проти найзначніших представників польської державної адміністрації на західноукраїнських землях та польських прислужників, а також проти популяризаторів радянської пропаганди³¹. Перейнявши керівництво ОУН на ЗУЗ, новий Провідник дещо змінив і розширив особовий склад Крайової езекутиви. Організаційним референтом став І. Малюца-“Чорний”, який досі був заступником З. Коссака. Ідеологічно-політичну референтуру було розділено: політичним референтом залишився В. Янів, а його заступником після виходу з тюрми в 1933 р. став Б. Кравців; керівництво ідеологічної референтури перебрав Я. Стецько-“Карбович”. У віданні окремої пропагандистської референтури залишилися тільки справи розповсюдження підпільної літератури, видаваної на ЗУЗ і за кордоном. Цю референтуру очолив Я. Спольський-“Бір”, а його заступниками стали О. Николишин-“Голота” та А. Горницький³².

Бойова діяльність ОУН базувалася на принципах, сформульованих у 1929 р. й опублікованих у газеті “Сурма”³³. Зокрема, Організація мала застосовувати революційний терор як засіб самооборони. Він був найстрашнішою зброєю в руках підпільної організації, її останнім і найвагомим аргументом, коли всі інші були вже випробувані. Революційний терор ОУН має моральне виправдання, тому що він був адекватною відповіддю на насильство ворога. Безперечно, це був не надто ефективний спосіб боротьби проти польської влади, але достатньо дійовий, коли йшлося про самооборону. Політичне значення революційного терору полягало в тому, що він створював атмосферу напруженості й нестабільності, перешкоджаючи ворожій владі утвердитися на чужій території. Дії оунівців підірвали авторитет і силу противника і підтримували дух поневоленого народу. Крім того, українські націоналісти використовували революційний терор і як засіб ідеологічного впливу:

а) на власний народ, змушуючи його мислити політично;

б) на окупантів, переконуючи в тому, що український народ веде постійну боротьбу проти Польщі й не припинить її, доки не здобуде самостійності;

в) на світову громадськість, показуючи таким чином, що український народ є окремим суб’єктом і прагне своєї незалежності³⁴.

З ініціативи С. Бандери було проведено резонансну Шкільну акцію, метою якої стало повернення української мови в школи. У 1933 р. заходами КЕ ОУН було надруковано 98 тисяч листівок і відозв та 6 тисяч брошур. У листівці “Українські батьки й матері” КЕ ОУН зазначала: “Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на всіх ділянках нашого життя, в першу чергу в школах”³⁵.

У відозві “Молоді друзі! Українські школярі!” керівники ОУН зверталися до учнів: “Поляки хочуть через школу і при допомозі вчителів зробити з Вас вірних рабів, слухняних і покірливих горожан Польщі; вони хочуть Вас навчити ненавидіти все українське й кохати все польське. Вони хочуть зробити Вас зрадниками Українського Народу... Тому не дайте, щоб з Вас вороги зробили яничарів! Не дайте, щоб ляхи обернули Вас у своїх слухняних рабів! Ви маєте бути лицарями й борцями за волю України! Перед Вами велика свята боротьба”³⁶.

Важливим напрямком роботи пропагандистської референтури було розповсюдження друкованої продукції, без якого видавнича діяльність не мала сенсу. У 1933–1934 р. були створені два додаткові осередки переправки літератури – у Кракові (під керівництвом Миколи Климишина, Ярослава Карпинця, Левка Зацного) і на Гуцульщині (під керівництвом Миколи Левицького та Євгена Онищука)³⁷. Центром, куди звозилась література і де проходив її розподіл, був Львів. Тут існувало декілька конспіративних квартир, власники яких переховували цілі партії нелегальних видань. Так, наприклад, у березні 1934 р. на центральному пункті розподілу літератури пропагандистсько-політичної референтури КЕ ОУН, що знаходився у Львові на квартирі священника Теодозія Андруховича на вул. Кривчицькій, № 95, зберігалось 1653 примірників підпільної літератури, фінансові документи, матриці. Тоді ж поліція затримала кур’єрів, які прибули за літературою, – Мирославу і Марію Голувко та Мирославу Крохмалюк. 15 березня того ж року

³⁰ Акт обвинувачення / З архіву З. Матли // Львівський історичний музей. – Фондова група “Пам’ятки визвольних змагань”. – С. 32, 35, 94; Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 133; Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 202.

³¹ Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк, 1961. – С. 26.

³² Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... – С. 96.

³³ Терор – як засіб самооборони // Сурма. – 1929. – № 16.

³⁴ Терор – як засіб агітації // Сурма. – 1929. – № 17-18.

³⁵ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 10.

³⁶ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 866. – Арк. 9-9зв.

³⁷ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 136; Малащук Р. З книги мого життя. – Торонто, 1987. – Т. 1. – С. 66.

на львівському вокзалі було заарештовано кур'єра Николишина, у якого вилучили 272 одиниці нелегальної преси³⁸.

Завдяки оунівським кольпортерам (розповсюджувачам – М. П.) ця література вчасно потрапляла до читача. Певна кількість видань, за вказівками С. Бандери, переправлялась на Волинь, Холмщину, Буковину, надсилалася на адреси радянських наукових і культурних установ. Окремі екземпляри потрапляли навіть на Кубань³⁹.

23 травня 1934 р. поліція завдала ОУН дошкільного удару, випадково викривши осередок пропагандивної референтури Крайової езекутиви, що знаходився у Львові у помешканні Стефанії Куйбиди. Там було знайдено 10 матриць (дві з них мали запис “На зелені свята”), 26 нотаток, записи, листи, друкарські машини. Тоді ж було заарештовано працівниць референтури Галину Танчаківську, Дарію Дацько й Ольгу Чемеринську. Під час обшуку на квартирі Галини Танчаківської поліція конфіскувала дві записані матриці, призначені для видання “Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ” № 4–5 на квітень – травень 1934 р., та летючки “Визволи нас з лядської неволі”⁴⁰. Бюлетень так і не з’явився друком. Створенню нових матриць перешкодили арешти у червні 1934 р., які зачепили майже весь провідний актив ОУН.

Розрив усталених зв’язків фатально позначився на діяльності Організації. Особливо постраждала ідеологічна ділянка роботи. Унаслідок ліквідації підпільних друкарень перестали виходити “Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ”, “Юнак”, “Юнацтво”. Майже припинилося надходження нелегальної літератури з-за кордону. 14 червня 1934 р. поліція викрила кольпортерську станицю ОУН у Кракові, за активну участь у роботі якої були заарештовані її члени М. Климишин і Я. Карпинець. Також було ліквідовано пункти розподілу літератури, затримано багатьох редакторів, видавців, технічних працівників друкарень, розповсюджувачів⁴¹.

У той час одним із найважливіших напрямків діяльності ОУН стала боротьба з комуністичними впливами. Маючи фінансову підтримку з-за кордону, Комуністична Партія Західної України (КПЗУ) активізувала свою діяльність. У журналі “Розбудова нації” зазначалося, що ОУН буде поборювати ідеологію протилежних політичних угруповань та вживати рішучі заходи проти всіх ворогів, передусім проти своїх найбільших противників – “угодовців-хрунів” та “радянськості-ікродів”⁴².

³⁸ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 866. – Арк. 357-359.

³⁹ Н. Н. Лист до редакції // Розбудова Нації. – 1934. – № 3-4. – С. 206.

⁴⁰ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 866. – Арк. 259.

⁴¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 435.

⁴² Розбудова Нації. – 1932. – № 7-8. – С. 174.

Політичну пропаганду як засіб боротьби проти більшовизму було розвинено до найширших меж. Як легальна українська преса, що перебувала під впливом ОУН, так і вся підпільна преса присвятили цій справі максимум уваги, з’ясовуючи суть більшовизму і демаскуючи його як новітню форму московського імперіалізму, представляючи західно-українських радянофілів як національних запроданців, що своєю роботою допомагають Москві зміцнити своє панування на Східній Україні. Крім того, всі члени ОУН на ЗУЗ отримали вказівку якнайширше використовувати осередки “Просвіти”, “Рідної школи” та інших легальних організацій для того, щоб за допомогою доповідей і дискусій ознайомити український народ із суттю й цілями більшовизму та радянофільства, небезпекою, яку вони становлять для нації.

У 1932–1933 рр., під час голодомору, організованого комуністичним режимом у Східній Україні, ОУН проводила потужну роз’яснювальну антибільшовицьку кампанію, висвітлюючи загибель мільйонів українців на східноукраїнських землях як наслідок спланованої акції, з допомогою якої радянська влада прагне ослабити український народ. КЕ ОУН на чолі з С. Бандерою доручила найкращим оунівським пропагандистам виголосити в усіх студентських осередках спеціальні доповіді. Користуючись мережею легальних українських товариств і організацій, ОУН у зазначений час провела політичну кампанію, спрямовану на викриття злочинних дій СРСР. Ця акція оунівців ударила по радянських впливах у Західній Україні. Боротьбу за допомогою усного й друкованого слова доповнювали акти індивідуального терору щодо комуністів. Оунівці переслідували не лише високопоставлених радянофілів: одночасно з тією акцією проти радянофільства на верхах, ОУН провела таку саму акцію й на низах. Про це ставало відомо всій окрузі й зацікавлювало навіть тих, хто був байдужим до політики: хто такі советофлікомуністи і чим вони можуть зашкодити українцям. У декількох місцевостях, де КПЗУ мала сильні позиції, дійшло до масових сутичок, зокрема на Дрогобиччині, в Яворові та інших місцях⁴³.

У період, коли КП був С. Бандера, важливим аспектом діяльності ОУН стали антирадянські агітаційно-пропагандистські та бойові акції. На знак протесту проти штучного голодомору 1932–1933 рр., влаштованого радянською владою, 22 жовтня 1933 р. Микола Лемик вчинив замах на високопоставленого чиновника і розвідника НКВД Олексія Майлова, який працював на той час у радянському консульстві у Львові. Атенат було здійснено з наказу С. Бандери⁴⁴. 12 травня 1934 р. відома активістка

⁴³ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 451.

⁴⁴ Науменко К. Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Інститут Українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 397.

ОУН Катерина Зарицька заклала бомбу під редакцію газети “Праця”⁴⁵. З наказу С. Бандери Я. Карпинець виготовив у Краківі спеціальні повітряні балони для переправляння й розкидання оунівських відозв і летючок над Східною Україною. Також було виготовлено два радіоприймачі для зв’язку з організаційними кур’ерами⁴⁶.

У боротьбі проти українських націоналістів польська поліція використовувала різні методи, зокрема засилала своїх агентів, вербувала донощиків та провокаторів. У той час, коли КЕ керував С. Бандера, ОУН розгорнула нещадну боротьбу проти “хрунів-угодовців”, тобто тих українців, які добровільно йшли на співпрацю з польською владою⁴⁷. Особливого розголосу набуло вбивство директора Львівської гімназії Івана Бабія, що сталося 25 липня 1934 р., о 7. 30, на вулиці Личаківській. Смертний вирок, винесений революційним трибуналом ОУН, виконав Михайло Цар⁴⁸. Значний резонанс у суспільстві викликав замах на Якова Бачинського, вчинений 31 березня 1934 р. Після тривалого стеження суд ОУН виніс вирок, виконавцями якого стали Роман Мигаль і Роман Сеньків.

Одним із найгучніших виступів, які виявляли ставлення ОУН до польської влади, було вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, скоєне 15 червня 1934 р. у Варшаві, на вул. Фукала № 3. За наказом Бандери атентат виконав бойовик ОУН Григорій Мацейко-“Гонта”, декілька разів вистрілюючи в урядовця⁴⁹.

Такі акції проводилися також із метою привернути увагу світової громадськості до нестерпного становища українців у Польській державі. Так, після атентату на Голувка світ дізнався про підступні плани польського уряду щодо “тихої” колонізації українців. У зв’язку із замахом на комісара політичної поліції Чеховського міжнародна спільнота довідалась про середньовічні тортури, яких зазнавали українські політичні в’язні.

У 1934 р. діяльність ОУН досягла найбільшого розмаху за міжвоєнний період. КЕ ОУН під проводом С. Бандери прийняла рішення про організацію на ЗУЗ т. зв. “зелених кадрів”. Цей план виник у зв’язку з можливістю нової пацифікації та посилення терору. Усі розконспірованні члени ОУН мали перейти в глибоке підпілля й вести з окупантами непримиренну боротьбу, об’єднуючись у збройні партизанські загони⁵⁰. На думку М. Климшина, проект Бандери зі створення зелених

кадрів, передусім на Волині і в Карпатах, передував створенню УПА. Їхнім завданням мало бути визволення тих членів ОУН, що були заарештовані⁵¹.

У 1933 р. до рук польської розвідки потрапив т. зв. архів Сеника – 418 оригіналів та 2055 копій організаційних документів, унаслідок чого поліція провела масові арешти членів ОУН. Більшість керівного активу організації, у т. ч. і Степана Бандеру, було заарештовано 14 червня 1934 р., о 5-6 год. ранку в Академічному домі у Львові⁵².

У ході варшавського процесу (18.11.1935 р. – 13.01.1936 р.) було суджено 12 членів ОУН, зокрема, Б. Підгайного, М. Лебеда, Я. Карпинця, М. Климшина, Д. Гнатківську та ін.⁵³. Під час допитів на Бандеру постійно чинили психологічний та фізичний тиск. Так, його допитували з 9 год. 6.08 до 20 год. 11.08.1934 р., не даючи змоги поспати⁵⁴. Але Провідник ОУН повадився гідно і був зразком для інших в’язнів. Він відмовився давати відповіді на запитання польською мовою. Судовий процес С. Бандера перетворив на форум для пропаганди ідеї національно-визвольної боротьби серед українського суспільства та світової громадськості. Особисто поведінкою С. Бандера спонукав інших підсудних до публічних виступів. Газета “Батьківщина” так описувала Бандеру та його поведінку на суді: “Він низенького, маленького росту, худорлявий, лице молодого хлопчика, темноволосий, пристрижений, одягнений в чорне вбрання. Поводиться свobodно й починає зізнавати зрівноваженим голосом. Думки виявляє у ясній формі, з них видно, що це інтелігентна людина. Його зізнання роблять помітне враження. Ціла зала із зацікавленням слідує за зізнаннями Бандери. Відчувається, що ця людина цілком не подібна до більшості підсудних. На запит Бандера відповідає – до вини не почувається, свою революційну діяльність я вважав тільки сповненням мого обов’язку”⁵⁵.

Унаслідок процесу над оунівцями польська преса почала об’єктивніше висвітлювати їх діяльність. Так, у “Літературних відомостях” (“Wiadomości literackie”) за 15.12.1935 р. було вміщено статтю Ксаверія Прушинського, у якій зазначалося: “Ті люди вбили бажаючи служити справі свого народу. Ми не думаємо, що таким способом вони їй добре служили. Успішно служать вони їй щойно тепер: три четвертини польської преси, що протягом сімнадцяти років не хотіли знати слова “український”, протягом цих трьох тижнів навчилися цього слова і вже його не забудуть. А люди, які не писа-

⁴⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 10; Ф. 371. – Оп. 1 – Спр. 75. – Арк. 147.

⁴⁶ Климшин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 85.

⁴⁷ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... – С. 99.

⁴⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 17.

⁴⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 3125. – Арк. 10-12.

⁵⁰ Мірчук П. Степан Бандера... – С. 31.

⁵¹ Климшин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 161.

⁵² Там само. – С. 140; ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 33.

⁵³ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 375-376.

⁵⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 37.

⁵⁵ Цит. за: Климшин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 148.

ли інакше, як про “гайдамаків”, сьогодні соромляться того дурного баналу... 17 років товкмачили нам, що поширювання, навіть з допомогою насильства, на окраїнах польської мови є рівнозначним із поширюванням польсько-сти, заціплюванням любови до Польщі. А ось тут ці люди, хоч знають польську мову, не хочуть говорити по-польськи... Вчили нас, що ціла та “Україна” є штучним творивом, яке зникне з останніми слідами австрійської держави, твором якої вона була. А тим часом – це та “Україна” своєю ненавистю до нас бухає сьогодні сильніше, ніж за тих давніх, неспокойних часів... Треба, щоб усі в Польщі застановилися над загадкою тих контрастів. Звідомлення з процесу друкують всі щоденники в Польщі. Треба, щоб ми довгою чергою пройшли попри лаву обвинувачених, щоб заглянули глибоко в очі цих хлопців. Це мусіло бути щось важливе, коли уклад взаємин двох сусідніх народів і роля держави зуміли б знищити в цих людей захоплення молодістю й життям, і замість того зродити думку про вбивання та про самопожертву. Треба було багато речей, щоб вони почали влаштувати ті “хати”, студіювати хемічні сполуки вибухових речовин. Це не хлопчики, що не мали грошей на кіно й на горілку. Це хлопець, в душі якого вкорінилась щороку пригадувана ненависть листопадових днів, горда погорда до польської “вищости” і до заперечування йому навіть права на національне ім’я⁵⁶. Орган польських народовців “Просто з мосту” (“Prosto z mostu”) надрукував статтю “Справа найважливіша з важливих”, у якій підкреслювалося: “Ми, польські народовці, маємо обов’язок найголовніше казати про те, що існує український народ, що він живе і бореться за своє право на життя. Саме ми мусимо розуміти й цінити героїчне зусилля українського народу, який протягом сотень років не має своєї державності, що його русифікують, польонізують, роздирають, а він завжди триває. Хай українських націоналістів буде тільки жменька, проте напруження жертвності, посвяти й героїзму тієї жменьки таке наявне велике, що його вистачає не лише на те, щоб воскресити, а навіть створити націю”⁵⁷.

13.01.1936 р. Степана Бандеру, Миколу Лебеда, Ярослава Карпинця було засуджено на смертну кару, яку пізніше замінили довічним ув’язненням⁵⁸.

На львівському процесі (25.05 – 26.06.1936 р.) Бандера почав уміло обвинувачувати польську владу у скоєних злочинах проти України і українців. На цьому процесі він обрав тактику, за якою одна частина підсудних мала зізнатися в належності до ОУН і розкрити всі її ідеологічно-пропагандистські постулати; інша повинна була повністю заперечувати свою причетність до ОУН. Через “грписи” (таємні листи – М. П.)

⁵⁶ Цит. за: Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 397-398.

⁵⁷ Там само. – С. 398.

⁵⁸ Мірчук П. *Степан Бандера...* – С. 49.

Бандера зв’язався з тими, хто дав свідчення поліції, щоб вони відкликали всі свої зізнання та пояснили свою поведінку⁵⁹. Про цей процес провідний діяч ОУН Микола Сціборський писав у паризькій газеті “Українське слово” (21.07.1936 р.) у статті “Клонім голови”: “Героїчною поставою своїх представників – Бандери і товаришів – націоналізм продемонстрував перед цілим світом силу своєї моралі, ідейну непримиримість, внутрішню здоровість і організаційно-політичний розмах... А вже справді гігантською в своїй духовій силі, моральній красі, непримиримості й героїчності виростає постать – Провідника ОУН на ЗУЗ – Бандери! Того Бандери, що кинув гасло: “Згинути, а не Зрадити!”⁶⁰. Про поставу С. Бандери М. Климишин писав: “Він не мав змоги належно виявитися на варшавському процесі, за те у Львові він виступив у всій своїй особовості, як революціонер-провідник. Це вже не був молодий хлопець. Це був провідник революційної організації, який не тільки знав, що він зробив і чому, а й умів це гідно, по державницькому вияснити, згідно з рацією поневоленого українського народу, який в безкомпромісовій боротьбі з окупантами української землі революційним шляхом іде до своєї державної самостійності. Він знав, що належить сказати, що промовчати, чого домагатися і від чого категорично відмовитися”⁶¹.

Під час варшавського та львівського процесів авторитет Степана Бандери виріс настільки, що народ почав складати пісні й легенди про нього*. Зрештою він був справжнім героєм, незламним борцем за права й честь нації. Своїм ставленням до себе і ворогів Степан Бандера заслужив глибоку пошану українського народу, а серед членів ОУН та УПА здобув непохитний авторитет.

Степан Бандера – особистість, що стала символом боротьби за незалежність та волю України. Для сучасного покоління він став взірцем справжнього патріота і націоналіста.

⁵⁹ Мірчук П. *Степан Бандера...* – С. 54-56.

⁶⁰ *Говорять архівні знахідки // Воля і Батьківщина.* – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 66.

⁶¹ Климишин М. *В поході до волі...* – Т. 1. – С. 144-145.

* Докладніше про це див.: Дем’ян Г. *Вибрані зразки оповідного фольклору про Степана Бандеру та його родину // Воля і Батьківщина.* – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 86-90; *Луцько С. Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини // Воля і Батьківщина.* – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 114-121.